

Ніна Рогатинська,
доктор юридичних наук,
зав. кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено інституту представництва у кримінальному провадженні. Розглянуто теоретичні аспекти інституту представництва у кримінальному провадженні. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. За своєю природою представництво є одним з інститутів демократичного суспільства, оскільки виконує найважливішу громадянську функцію – захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Отримання правничої допомоги дає змогу кожній особі, в рамках кримінального провадження, почуватися захищеною та встановлювати межі спілкування з правоохоронними органами, органами прокуратури та суду.

Тому, інститут представництва у кримінальному провадженні займає важливе значення серед проблем кримінально-процесуального законодавства та визначає процесуальні особливості статусу осіб, які можуть представляти інтереси суб'єктів кримінального провадження.

Розкрито зміст поняття правова допомога, як основне право людини і необхідний елемент справедливої, гуманної і ефективної системи правосуддя, яка заснована на верховенстві права.

Проаналізовано коло осіб, які можуть брати участь у розгляді кримінальної справи як представники. Стосовно суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення представництва, аналізуючи чинний КПК України свідчить про те, що вони мають досить складну розгалужену структуру з нестійкими відмінностями у їх процесуальному статусі.

Ключові слова: представництво, кримінальне провадження, правова допомога, права і свободи, учасники кримінального провадження, юридична особа.

Rohatynska N.

Procedural features of the institution of representation in criminal proceedings

The article is devoted to the institution of representation in criminal proceedings. Theoretical aspects of the institution of representation in criminal proceedings are considered. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. By its very nature, representation is one of the institutions of a democratic society, as it performs the most important civic function – protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

Obtaining legal aid allows each person, within the framework of criminal proceedings, to feel protected and to establish limits of communication with law enforcement agencies, prosecutor's offices and the court.

Therefore, the institution of representation in criminal proceedings occupies an important place among the problems of criminal procedural legislation and determines the procedural features of the status of persons who can represent the interests of the subjects of criminal proceedings.

The content of the concept of legal aid as a basic human right and a necessary element of a fair, humane and effective justice system based on the rule of law is revealed.

The range of persons who can participate in the consideration of a criminal case as representatives has been analyzed. Regarding subjects of criminal proceedings authorized to exercise representation, analyzing the current Code of Criminal Procedure of Ukraine shows that they have a rather complex branched structure with unstable differences in their procedural status.

Keywords: representation, criminal proceedings, legal aid, rights and freedoms, participants in criminal proceedings, legal entity.

Постановка проблеми. Статтею 3 Конституції України зазначено – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Процес реформування кримінального судочинства зумовлює необхідність дослідження важливих питань гарантій прав і свобод особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема участі у ньому захисника. Сьогодні важливими питаннями для розгляду залишаються питання представника у кримінальному процесі як одного із найважливіших учасників кримінального провадження, дослідження проблем, пов'язаних із реалізацією законних прав та інтересів людини і громадянина.

Саме тому, за своєю природою представництво є одним з інститутів демократичного суспільства, оскільки виконує найважливішу громадянську функцію – захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Отримання правничої допомоги дає змогу кожній особі, в рамках кримінального провадження, почуватися захищеною та встановлювати межі спілкування з правоохоронними органами, органами прокуратури та суду.

Тому, інститут представництва у кримінальному провадженні займає важливе значення серед проблем кримінально-процесуального законодавства та визначає процесуальні особливості статусу осіб, які можуть представляти інтереси суб'єктів кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституту представництва у кримінальному провадженні досліджувалось таким видатними науковцями, А.М. Бірюкова, А.О. Галай, В.В. Забровський, Т.В. Варфоломєєва, С.В. Оверчук, П.В. Павліш, В.Г. Пожар, М.І. Рішко, Л.Д. Удалова, О.В. Якимчук та інші.

Метою статті є розкриття змісту, сутності та проблемних питань інституту представництва в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з багатовікових проблем розвитку демократичного, правового суспільства, де останнім часом суттєво відбуваються зміни в соціальному та правовому полі, питання правового захисту в кримінальному провадженні набуває особливої актуальності та гостроти. Тому в сучасних умовах розвитку нашої країни одним із найголовніших і пріоритетних питань має стати належний та ефективний правовий захист прав, свобод та законних інтересів особи, в основу якого покладено загальнолюдський фактор існування. Відтак перед державою стоїть вирішення питання щодо ефективного забезпечення правового захисту особи, відносно якої вчинено кримінальне правопорушення.

Тому, одним із напрямків належного правового забезпечення, що стосується захисту є інститут представництва в кримінальному провадженні.

Хоча аналізуючи КПК України визначення таких понять, як «захист», «право на захист», «представництво» не надає. Представництво – «здійснення певних дій однією особою від імені іншої чи інших» [2].

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» представництво визначається як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і виконання обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному й конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [3].

Основним призначенням функції представництва, на думку В.Г. Пожара, є забезпечення засади рівності всіх перед судом і законом та змагальності у кримінальному провадженні. Представник повинен діяти лише в інтересах осіб, яких він представляє, в межах наданих повноважень [4, с. 612].

Невід'ємною складовою інституту представництва є правова допомога.

«Правова допомога – основне право людини і необхідний елемент справедливої, гуманної і ефективної системи правосуддя, яка заснована на верховенстві права. Це є основою для реалізації інших прав, включаючи право на справедливий суд, і важливою гарантією забезпечення фундаментальної справедливості та суспільної довіри до процесу судочинства» [5], – проголошує Загальна декларація прав людини.

Слід погодитись з твердженням основоположного документа, адже забезпечення реалізації права людини можливе лише за умови функціонування ефективного механізму його захисту та відновлення у разі порушення, в протилежному ж випадку право існуватиме до першого посягання на нього.

Сьогодні правова допомога є найважливішим елементом справедливої та ефективної правової системи, яка опирається на принципи законності та верховенства права. Тому, правова допомога є одним з важливих засобів та невід'ємним елементом механізму забезпечення прав людини.

Надання правової допомоги відповідно до п. 3. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначається як надання правових послуг, яким у п. 4 ч. 1 на дається загальне визначення як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації), то надання такої правової допомоги у кримінальному провадженні повинно розумітися через критерій ступеня кваліфікації спеціаліста [6].

Проаналізувавши чинний КПК України та інші нормативно-правові акти щодо суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення представництва, свідчить про те, що в залежності від процесуального статусу вони здійснюють правозахисну діяльність. Тому їхню діяльність можна класифікувати відповідно до їх повноважень. В першу чергу це особи, які у кримінальному провадженні мають право бути захисником потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, також можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний у випадку наявності у них процесуальних прав та обов'язків; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами - у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа або юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, а також третя особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна.

Аналізуючи повноваження суб'єктів на представництво ми розуміємо, що ліву частку займає захисник у кримінальних провадженнях з метою надання належної правової допомоги, проведення юридичного аналізу ситуації та встановлення позиції клієнта для досягнення результату.

Відповідно до вимог ст. 45 КПК, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [7].

Відповідно до вимог ст. 50 КПК повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- 1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

2. Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається. [7].

Згідно ст. 20 КПК України підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права [7].

Тому, з цією метою КПК України наділяє адвоката захисника правами, якими володіє підзахисний, а також особливим процесуальним статусом, в основі якого – законні інтереси особи, які встановлюють правові межі діяльності захисника. Із цього випливає найважливіша особливість правового статусу захисника, яка полягає в тому, що права захисника є похідними від прав особи, щодо якої він здійснює захист, а захисник є суб'єктом обов'язку доказування усіх сприятливих для підзахисного обставин кримінального провадження, але цей обов'язок може обмежити лише підзахисний.

Варто приділити увагу потерпілому, де одним із його прав, це право мати представника, яке зазначене у ст.56 КПК України. Оскільки бувають різні випадки, коли потерпілий не хоче давати показання проти підозрюваного, обвинуваченого з власної волі, а слідчий чи інша уповноважена на це посадова особа примушують дати такі показання з метою закриття кримінальної справи, а також коли до потерпілого застосовуються погрози, насильство чи інші протиправні дії з метою відмовитись від давання показань.

Слід погодитися з думкою Ю. В. Лисюка, що потерпілий доручає представнику більшість дій, якщо не всі, пов'язані зі своїм захистом. Це, передусім, пов'язано з можливою відсутністю у потерпілого відповідного досвіду участі у кримінальному провадженні та належної правової підготовки, що, безумовно, зіграє вирішальну роль у відновленні порушених прав [8, с. 159].

Умова обов'язкової участі адвоката як представника потерпілого підтримується й практикуючими юристами.

Не скориставшись правом на адвоката потерпілі, через недостатню правову обізнаність, можуть не досягти бажаного, очікуваного результату у вирішенні справи.

В кримінальному процесі завжди особлива увага приділялась неповнолітнім в порівнянні з іншими учасниками через їх незахищеність та неможливість в повній мірі надавати оцінки своїм діям. Тому дана категорія осіб особливо потребує належного забезпечення охорони прав та законних інтересів. Недобросовісне виконання законним представником неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого своїх обов'язків передбачає його заміну та залучення нового представника. КПК України визначає, що коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч. 3 ст. 488) [7].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року наповнився однією з цікавих і важливих новел – поява нового учасника процесу – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

Становлення та розвиток інституту представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є дієвим інструментом захисту прав та законних інтересів, оскільки кримінальне провадження передбачає пряме втручання у діяльність підприємства, установи, організації, включаючи не тільки арешт майна, а й тимчасовий доступ до речей і документів, обшук та інші слідчі дії, передбачені КПК України.

Представник юридичної особи є самостійним учасником кримінального провадження та наділений певними правами і обов'язками – повноваженнями. Зазвичай, представник користується процесуальними правами юридичної особи учасника кримінального провадження, яку представляє (ч. 3 ст. 63, ч. 6 ст. 642 КПК України). Однак, якщо юридична особа є потерпілим у кримінальному провадженні, то представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [9].

У кримінальному провадженні представник юридичної особи наділяється різними повноваженнями в залежності від процесуального статусу, стадії кримінального провадження, обсягу наданих довірительних прав та обов'язків, а також є певні спільні повноваження, якими володіють представники юридичних осіб протягом всього кримінального провадження, не залежно від вище перелічених умов.

З огляду на це слід погодитися з О. В. Якимчуком з приводу того, що представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні є одним із видів представництва у кримінальному провадженні. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні також заслуговує на класифікацію, оскільки має свої підвиди за різними критеріями та ознаками для поділу. Класифікація представництва дозволить розкрити сутність цього правового явища, визначити спільні та відмінні властивості певних видів представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, систематизувати правові норми, які їх регулюють та знайти шляхи для вдосконалення правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. Автор здійснив спробу класифікувати таке представництво за такими критеріями: 1) характером обов'язковості: обов'язкове та добровільне; 2) способом або підставою виникнення: законне (статутне) та договірне; 3) обсягом повноважень: необмежене та обмежене; 4) процесуальним статусом юридичної особи: представництво потерпілого; представництво цивільного позивача; представництво цивільного відповідача; представництво заявника; представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; представництво третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт; 5) видом юридичної особи представництво юридичних осіб публічного та приватного права; 6) рівнем професійності представника: професійне та непрофесійне; 7) стадії кримінального провадження; 8) правовим статусом особи представника [10].

Також представник юридичної особи наділений рядом додаткових повноважень це зокрема, не розголошувати відомості, які стали відомі представнику внаслідок здійснення представництва, за вимогою

довірителя, подавати звіти щодо здійсненого представництва та його результатів а також добросовісно здійснювати представництво.

Висновки. Отже, проаналізувавши положенням КПК України в частині участі осіб, які здійснюють правову допомогу у кримінальному провадженні, слід зазначити про те, що основним механізмом реалізації та найбільш ефективно забезпечення дотримання прав та свобод особи під час кримінального судочинства є інститут захисту та представництва у кримінальному провадженні. Кожна людина має право на захист та правову допомогу незалежно від її статусу в суспільстві та матеріальної забезпеченості. Тому, закон дозволяє залучення адвоката на різних стадіях з метою надання кваліфікованої правової допомоги. Належне та професійне надання допомоги кожному із суб'єктів індивідуальне за своїми особливостями у зв'язку із процесуальним статусом кожного, правами, обов'язками, юридичного аналізу ситуації та встановлення позиції клієнта для досягнення результату.

Список використаних джерел

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 16.10.2020).
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. С. 530.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення 11.02.2020).
4. Пожар В.Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 612-615.
5. Загальна декларація прав людини: ухвалена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 11.02.2020).
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення 11.02.2020).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5941> (дата звернення 11.02.2020).
8. Лисюк Ю. В. Представник потерпілого як захисник у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 159–161.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.10.2020).
10. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 2 (16) URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/p2/17yovukp.pdf> (дата звернення 11.02.2020).

References

1. *Konstytutsia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (1996, June 28). Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].
2. *Slovník ukrajinskoyi movi: v 11 tomah [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]* (1976) [in Ukrainian].
3. *Pro advokaturu ta advokatsky dialnist [Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice»]* (2012, July 5). Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
4. Pozhar, V. (2016). Mezhi povnovazhen predstavnikov u kriminalnomu provadzhenni: problemi viznachennya [Limits of powers of representatives in criminal proceedings: problems of definition]. *Molodij vchenyi – Young Scientist*, 12 (39), 612-615 [in Ukrainian].
5. *Zagalna deklaraciya prav lyudini [Universal declaration of human rights]* (1948, December 10). Uhvalena rezolyuciyeyu 217A (III) Generalnoyi Asambleyi OON. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
6. *Pro bezoplatnu pravovu dopomogu [Free legal assistance]* (2011, June 2). Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/> [in Ukrainian].
7. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini [Criminal procedural code]*. (2012, April 13). Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5941> [in Ukrainian].

8. Lisyuk, Yu. (2013). Predstavnik poterpilogo yak zahisnik u kriminalnomu provadzhenni [Representative of the victim as a defense attorney in criminal proceedings]. *Pivdenoukrayinskij pravnichij chasopis – South Ukrainian Legal Review*, 3, 159-161 [in Ukrainian].
9. *Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini [Criminal procedural code]*. (2012, April 13) Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5941> [in Ukrainian].
10. Yakimchuk, O. (2017). Problemi klasifikaciyi predstavnictva yuridichnih osib u kriminalnomu provadzhennya [Problems of classification of representation of legal entities in criminal proceedings]. *Chasopis Nacionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Pravo» – National University «Ostroh Academy» Review. Law*, 2 (16). Retrieved from: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/p2/17yovukp.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.12.2022.